

חיינו של המשכיל מרדכי אהרון גינצבורג כאדם צעיר ב'אביעזר'

מאת משה פלאי

האוטוביוגרפיה המודרנית, ששחרר אותה מלהיות נספח שולי להיסטוריה או לאתיקה, או ספרות של 'טריוויח'. דהיינו, נסיון החיים של היחיד הוכר עתה ככולל באופן פוטנציאלי חשיבות קונגטיבית ככל גוף של מידע אמפירי. לדעתו, היה צורך להגיע למצב התפתחותי שבו הניחו כי חיי אנשים פרטיים היו חשובים כשלעצמם גם אם לא יוכלו להיחשב כמופתיים (exemplary). התגבשה התפיסה שיש בחיי אנשים פרטיים אחדות מסויימת שבאמצעותה יכולה הארת חיי אחד מהם להאיר בצורה מסוימת על כלל האנשים.

עם זאת סבור וויין שמוקיר, כי יש בוודוים הקלאסיים של אוגוסטינוס צד קרבה מעניין לאוטוביוגרפיה המודרנית. וידווי אוגוסטינוס שימשו דגם לוודוים דתיים במאות הי"ז והי"ח, שדמו לוודוים הקלאסיים במטרתם, ובזאת סייעו בהבהרת הגדרתו של הז'אנר המודרני המתהווה והביאו לגיבוש היסוד האינטרוספטיבי של הז'אנר (שמוקיר, עמ' 13). התרגום העברי של וידווי אוגוסטינוס הקדוש, בתרגום פ. לבר-טוב, הופיע בלונדון, תרס"ח). האוטוביוגרפיות הדתיות של הפייטיסטים הפרוטסטנטים הגרמניים, שהוזכרו לעיל, וזולתם דוגמת האוטוביוגרפיה הדתית של גיאורג האמאן (Hamann), הקנו חשיבות לפרטים בחיי אנוש, שימוש מעבר לאוטוביוגרפיה החילונית (פאסקאל, עמ' 34).

בין הסיבות שהביאו להתפתחות האוטוביוגרפיה המודרנית במאה הי"ח היו כאלה שנמנו גם בז'אנרים אחרים, שבהם דנתי במאמרים שונים על הסוגיות הספרותיות, ושחן מצינו את התפתחות הסיפורת האירופית בכללה. ביניהן מונה שומייקר תופעות במחשבה האירופית, כגון המרת השיטה הדוקטוריונית בשיטה האינדוקטיונית. וכן תופעות ידועות בתחום החברה והתרבות כפיתוח הדפוס וזיכוי הדפסת ספרים, שהביאו ליצירת דרכי הבעה ספרותיות חדשות. כמו-כן צוינו תופעות כלליות של המאה הי"ח כגידול ציבור הקוראים, גילויי החילוניות, ואף השפעות ספרותיות, כגון ריבוי סיפורי המסעות בגוף ראשון (שומייקר, עמ' 29).

מחקר האוטוביוגרפיה עסק במשך השנים בהיבטים שונים של תולדות הז'אנר מהתקופה העתיקה ועד ימינו ומחותו. החוקרים דנו בין השאר בזיקות הגומלין ובהבדלים שבין הביוגרפיה והאוטוביוגרפיה בצורותיה השונות: יומנים, זכרונות ותעודות, ובתכונותיה הייחודיות של הסוגה בהשוואה לביוגרפיה. כך צויין יתרונה של האוטוביוגרפיה בהיותה עדות בעל דבר עצמו, אם כי הוזכרה גם חולשתו של הז'אנר, המתבטאת, לדוגמה, בשכחה, השכחה, צנזורה עצמית, רציונליזציה והיעדר אמיתות לצורך הגנה עצמית, כמפורט בחיבורו של אנדרה מורואה.

למרות ריבוי החומר על האוטוביוגרפיה, העיר מאנדל (Mandel) בסוקרו את ביקורת הז'אנר ב-1968, כי החיבורים הביקורתיים והמחקריים על הז'אנר, שחלקם הוזכרו פה, העריכו את האוטוביוגרפיה על-פי אמות-מידה של ז'אנרים דומים, כגון הרומן, היומן, זכרונות וכדומה - שקשריהם הספרותיים חשובים אומנם לעצמם, אך אינם מציניים

בעוד הסוגה של הביוגרפיה העברית המודרנית מקדימה להופיע בספרות ההשכלה, כפי שהראיתי בחיבורים קודמים¹. הרי שהאוטוביוגרפיה העברית המודרנית מציינת תופעה מאוחרת למדי. אחד הפרסומים הראשונים של האוטוביוגרפיה העברית היה קטע מתוך כתב-היד של מגילת ספר, החיבור האוטוביוגרפי של ר' יעקב עמדין, שנדפס בהמאסף החדש בשנת תק"ע. אופיה של אוטוביוגרפיה זו, שעמדן התחיל לכתבה בשנת 1741, נע בין הישן והחדש, בין סגנון ה'וודוים' הדתי הקלאסי, שרווח גם באוטוביוגרפיות הדתיות של הפייטיסטים בגרמניה באותו זמן, והוודוים המודרניים יותר דוגמת רוסו. ובוודאי שיש לעסוק בה בהזדמנות אחרת.

התופעה החשובה ביותר בספרות האוטוביוגרפיות העברית מסתמנת בתקופה מאוחרת יותר. עם הוצאתו לאור של אביעזר למרדכי אהרון גינצבורג בתרכ"ד. מבחינת התפיסה הז'אנרית הביוגרפית שורשיה של האוטוביוגרפיה הזאת טבועים בתקופה הראשונה של ההשכלה. ואכן, ראשית כתיבתה בשנת 1828. אך שלוחותיה מגיעות עד האוטוביוגרפיה המאוחרת חסאת נעורים של ליליינבלום. באוטוביוגרפיה אביעזר יעסוק דיונו במאמר זה (מרדכי אהרון גינצבורג, אביעזר [וילנה, תרכ"ד]). האוטוביוגרפיה החשובה השנייה היתה 'תולדות שד"ל', שראשית כתיבתה בשנת 1837 ותחילת הדפסתה רק בשנת 1857, וגם אליה נתייחס אגב הדיון באביעזר.

ביוגרפיה ואוטוביוגרפיה בספרות האירופית

התייחסו הז'אנרי בין הביוגרפיה והאוטוביוגרפיה לא נקבע לפני ראשית המאה הי"ח, כפי שמעיר סטאופר בחיבורו על הביוגרפיה, הכלים הספרותיים של הביוגרפיה והאוטו-ביוגרפיה היו דומים עד אותה תקופה, והם כללו דיווחים או בייקטיביות, רשומות (annals) בלתי-אישיות, וכרוניקות. החומר הגולמי, שיטת הטיפול בנושא, והקשיים הז'אנריים היו דומים בשתייהן. כמו-כן היתה מטרת שתי הסוגות זהה, דהיינו: להציג באמנות חיי אדם. לעומת זאת, ההבדלים המשמעותיים יותר נראו בתוך הז'אנר עצמו - בין האוטוביו-רגפיה הקלאסית המסורתית לבין האוטוביוגרפיה המודרנית. המונח 'אוטוביוגרפיה' עצמו נטבע רק בסוף המאה הי"ח, עם התגבשות ההכרה בייחודו של הז'אנר, כפי שהראה החוקר מיש.

במאה הי"ח ניתן להבחין בהופעתן של האוטוביוגרפיות שהיסוד הוודווי הדתי כבר אינו נמצא בהן, ושאינן מתמקדות במשהו המתיימר להיות יותר מעניין מאשר החיים הפרטיים (של אדם פרטי), כפי שציין חוקר האוטוביוגרפיה שומייקר. תופעה זו מבטאת, לדעת שומייקר, שלב חשוב בהתפתחות

היבטים אוטוביוגרפיים מובהקים. אחרים דנו בחיי האדם המתוארים ובאירועיהם - נושאים מובהקים של האוטוביוגרפיה - כאילו הם-הם אמנות האוטוביוגרפיה. ואולם, לדעתו, לאוטוביוגרפיה כזיאנר שונה ונפרד פואטיקה משלה. נוכל לשחזרה אם ניתן לאוטוביוגרפיה לקבוע את כלליה הספרותיים בעצמה. הדבר ייעשה על ידי בדיקת היצי-רות הטובות ביותר בזיאנר, ועל-פיהן ייקבעו דרכי הסוגה, המבדילים אותם לא רק מן המבדה, אלא גם מזיאנרים קרו-בים. עוד לפני מאנדל, ציין פאסקאל (Pascal), כי מבקרים כבר (Burt) לא הבחינו בין אוטוביוגרפיה לבין זכרונות או יומנים³. בדחותו תופעות קרובות, מגדיר מאנדל את האוטוביו-גרפיה כ"זיין וחשבון רטרוספקטיווי של חיי אדם בשלמותם (או חלק ניכר שלהם) הנכתבים כאמת מוצהרת לשם מטרה מיוחדת על ידי האדם שחי את החיים הללו עצמו". (עמ' 217). עיקר חשוב באוטוביוגרפיה היא המטרה המיוחדת או העיקרון המארגן של החיבור האוטוביוגרפי, שעל-פיהם מסדר האוטוביוגרף את חומרי הסיפור. האוטוביוגרפיה חייבת להיבחן, לדעתו, כמכלול שלם, בעוד הפרטים שנבחרו להיכלל בה ייבדקו על-פי תפקודם כמשרתים את המטרה הכללית באופן משמעותי. המטרה יכולה להיות הצדקת מעשי הדמות בעבר. התוודות על חטאים ומשגים (כרוסו), חלקו של הכותב בהיסטוריה-או מקומו בתרבות, או תפיסת האוטוביוגרפיה כנושא של יופי, כדוגמת מחיי: פיוט ומציאות של גיתה. מטרה זו אינה זהה בהכרח עם כוונתו של הכותב, אלא במידה שהכוונה מצוייה ומוכחת באופן אינטגרלי ביצירה עצמה (מאנדל, עמ' 220-221).

גם פאסקאל עומד על ההבדלים בין האוטוביוגרפיה והזיאנרים הקרובים לה. היומן מהווה תיעוד מידי בניגוד לסיכום חיי אדם באוטוביוגרפיה, הבא מתוך מבט בוחן לאחור. הזכרונות נוטים למקד את המבט על החברה בכללה ועל הזולת בעוד האוטוביוגרפיה מתמקדת ביחיד. מתוך עיונו בהבדלים מגיע פאסקאל להגדרת הזיאנר באופן המדגיש היבטים אחרים שלו. האוטוביוגרפיה, לדבריו, היא שחזור תנועת חיי האדם, או חלקם, בניסיונותיהם כפי שנחוו. הגדרות אלו מצביעות על מאפיינים חשובים ומרכזיים של הזיאנר. כמובן, קיימים מאפיינים חשובים נוספים. כגון האינטרוספקטיווי, המבט הבוחן לפני ולפנים, הקיים ליד המבט לאחור.

הרקע האוטוביוגרפי האירופי והעברי

קרוב לוודאי, שהתגבשות התודעה האוטוביוגרפית בהשכלה העברית קשורה בהתפתחות הזיאנר בספרות האירופית (מיש, עמ' 1, וכן סטאופר ושומייקר. הארה כללית על זיקת האוטוביוגרפיה העברית בהשכלה לאוטוביוגרפיה האירופית ובמיוחד לוויזיוניים של רוסו נמצאת במאמרו של ורסס, בחתימת שמואל וילנאי, "דרכי האוטוביוגרפיה בתקופת ההשכלה", גליונות, י"ז [ד', 1945], עמ' 183-175. נדפס גם בסיפור מגמות וצורות בספרות ההשכלה [ירושלים, תש"ן], עמ' 261-249). יש להניח, שכמה אוטוביוגרפיות מרכזיות שהופיעו בעשורים האחרונים של המאה הי"ח, כגון הוויזיוניים לזיאן זיאק רוסו, האוטו-ביוגרפיה של שלמה מיימון⁴, וכן כתיבתם האוטוביוגרפית של אדוארד גיבון (Edward Gibbon), וורדסוורת (Wordsworth), הרדר וגיתה, תרמו לא רק לגיבוש התפיסה האוטוביוגרפית בספרות האירופית, אלא במידה מסויימת נתנו אותותיהן גם על הספרות העברית. מאידך גיסא, האוטוביוגרפיה העברית מצטיינת בזיקה פנימית אל הספרות היהודית לדורותיה, ובעיקר לצוואה הי-

הודית המסורתית, כפי שהעיר ורסס (במאמרו, עמ' 183-175, ובספרו, עמ' 249-261)⁵. יניקה פנימית זו, שמן הדין, כי תיבחן ביסודיות, תורמת היבטים יהודים-יהודיים למהות האוטוב-יוגרפיה העברית.

הסוגה הספרותית של האוטוביוגרפיה העברית בספרות ההשכלה ראויה שתיבחן ותיבדק לא רק משום העניין המיוחד בזיאנרים הספרותיים ובהתפתחותם כחלק אינטגרלי מן המערכת הכללית של הספרות העברית המודרנית, אלא גם משום זיקתם להתפתחות הפרוזה העברית הן בסיפור הקצר והן ברומן והשלכותיה עליהם. חשיבות רבה נודעת להתפתחותו של הזיאנר עצמו בהשכלה העברית ולתופעות המאוחרות שלו, כגון חטאת נעורים ליליינבלום (צלפחד בר חשים התוהה [משה ליב ליליינבלום], חטאת נעורים או וידוי הגדול [וינה, תרל"ו])⁶. וכן קשורים בכך הסיפורים האוטוביוגרפיים, או סיפורי ההתבררות, כדוגמת סיפורי חופני ולאן! של פיארברג (מ.ז. פיארברג, "הקמיע", השלח, ד' [תרנ"ט], עמ' 336-341; "העגל", שם, עמ' 433-436; "בערב", שם, עמ' 501-510, ועוד. הסיפורים נחזרו ונדפסו בספריית 'דביר לעם', כתבים [תל-אביב, תשכ"ד], כולל הנובלה 'לאן?!', ואולי גם האוטוביוגרפיה הפיוטית 'ספיה' של ביאלק ("ספיה", כתבי ח.ג. ביאלק [תל-אביב, תשכ"ב], עמ' קס"א-ק"פ). מאידך גיסא, התפתחות הרומן האוטוביוגרפי וכן רומן ההתבררות והרומן בגוף ראשון בספרות האירופית אף היא קשורה בתופעת האוטוביוגרפיה המודרנית עוד בראשית דרכה, והיא נושא לעיון נפרד.

(המשך יבוא)

1. מאמר על הביוגרפיה מאת אייכל: "משה מנדלסון כדמות היהודי החדש במודל ביוגרפי של יצחק אייכלי", בצרון, י' (48-45), תשנ"א, עמ' 118-128. ומאמר על הביוגרפיה של אברבל: "הביוגרפיה כזיאנר בהשכלה: דמותו של אברבל כמשכיל המגשר בין שתי תרבויות", מחקרי ירושלים לספרות עברית ט"ז (תשנ"ז), עמ' 75-88. הערות קוצרו לצורך התאמה למסגרת הדאר.
2. "מגילת ספרי", במדור "תולדות גדולי ישראל", המאסף, ט' (א' תקי"ע), עמ' ע"ט-צ"ז. הספר יצא בההדרת אברהם ביק (שאו"ל), מגילת ספרי (ירושלים, 1979). ראה מאמרים קודמים שלי בנושא זה: "למהותה של האוטוביוגרפיה העברית", הדאר, ס"ב, י' כ"ט טבת, תשמ"ג), עמ' 156-157, ו"החיים כמשל סוגיות באוטוביוגרפיה הדיאקטית", עיונים בחינוך, 41 (אלול תשמ"ה), עמ' 167-176. ובאנגלית ב-Modern Judaism, 10 (1990), עמ' 159-169.
3. Baret John Mandel, "The Autobiographer's Art." Journal of Aesthetics and Art Criticism, XXVII (1968), pp 215-226. והשווה פאסקל, עמ' 3.
4. שלמה מימון, ספר חיי שלמה מימון (תל-אביב, תשי"ג). הופיע לראשונה בגרמנית בשנת 1792. דיון עליו - בסיפור של חיים שוחם, בצל השכלת ברלין (תל-אביב, 1996), עמ' 114 ואילך. קלוזנר סבור, שמימון ואולי גם רוסו השפיעו על מ"ל בחטאת נעורים (יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ד' [ירושלים, 1963], עמ' 238).
5. כן ראה מאמרו של מינץ Alan Mintz, "Guenzburg, Lilienblum, and the Shape of Haskalah Autobiography." AJReview, IV (1979), עמ' 71-110. נדפס גם בספרו "Banished from Their Father's Table" (Bloomington, 1989).
6. ראה מאמרו של בר-עמי פיינגולד, "האוטוביוגרפיה כספרות [-] עיון בחטאת נעורים למ"ל ליליינבלום", מחקרי ירושלים בספרות עברית ד' (ירושלים, תשמ"ד), עמ' 86-111.
7. ראה מאמרי "בין השמשות ובין-הזמנים", הדאר, ס' (כ"ג, י"ג ניסן תשמ"א), עמ' 370-372, "העבר הלאומי כדגם לסיפור החוה", הדאר ס"א (י"ח, כ"ד אדר, תשמ"ב), עמ' 282-283, (י"ט, בי ניסן, תשמ"ב), עמ' 293-295.

האוטוביוגרפיה כז'אנר בספרות ההשכלה:

חיייו של המשכיל מרדכי אהרון גינצבורג כאדם צעיר ב'אביעזר'

מאת משה פלאי

(המשך מן הגליון הקודם)

עיצוב הפרט

והגיגים בשאלת הדתות והאמונה, עלילת הדם, מציאות האל, הספקנות והאמת, עיקרי האמונות וזולתם.

במבט כללי ניתן לומר, כי החלקים הנארטיביים עוסקים, למעשה, במיכלול ההווייה היהודית של הנער היהודי באותה תקופה, על גילוייה השונים, כפי שרואה אותה המבוגר בראייה רטרופספקטיבית. ואילו החלקים ההגותיים, שאינם ערוכים כמשנה סדורה ומוצקה, מציגים מערכת אקלקטית של דעות בעניינים מטאפיזיים.

העובדה שהאוטוביוגרפיה נקטעה בשלב חשוב של התפתחות המספר האוטוביוגרפי מותירה את היצירה בלתי-מאוזנת בהרכבה המבני, כשהיא מתרכזת בט"ו-ט"ז שנותיו הראשונות (תקני"ו-תקע"א לערך), עד לאחר נישואיו בגיל רך.

עם הופעת האוטוביוגרפיה **אביעזר** למרדכי גינצבורג בתרכ"ד, פרסם נפתלי קלר הערכה חיובית במסגרת סקירת ספרים חדשים ובה ציין כי מצא בסיפרו זה של גינצבורג הן צד חיידוש והן צד קרבה לאוטוביוגרפיה של מיימון. קלר מעריך את כתיבתו הנעימה והמושכת, אך מעיר כי לעיתים היא מנהלת את הקורא בכבדות לקראת מטרתו של המחבר. הוא מכנה את גינצבורג "אמן מהיר במלאכתו" וסובר כי הוא "בחר לו דרך חדשה ונפלאה", ומציין את ההומור שהוא מצטיין בו, שימושי המשל והדגשת האמת, המבקר משווה את כתיבתו של רמא"ג לכתיבתו של שלמה מיימון. "בתולדותיו כן גם הוא באין מעצור יספר כל הדברים אשר הועילו ואשר עמדו לטון לו בהשתלשלות כחות הנפש ובדרכי החנוך אשר הכינו לו אבותיו ומלמדיו, יגלה ולא יכסה גם על חסרונותיו, ויבלע את פני הלוט הלוט על דברים רבים אשר לפעמים גם הלב לפה לא יגלה". והוא ממליץ כי ראוי הספר שיתורגם לשוונות זרות בהיותו "ככל Memories אשר כתבו לזכרון עולם מחברים גדולים אנשי שם" (נפתלי קלר, "שימת עין על ספרים חדשים", **ככורים**, א' [תרכ"ד], עמ' 202).

תפיסת האוטוביוגרפיה של גינצבורג

גינצבורג הוא סופר מיומן, המודע למלאכת הכתיבה, לז'אנר של האוטוביוגרפיה ולדגמי מופת בסוגיה זו, והוא מציג את כלי מלאכת הסופר לפני הקורא. המבוא האישי, המצטדק או מסביר את פשר הכתיבה, היה לקונבנציה ספרותית מקובלת בז'אנר, כדרך שנהגו רוסו⁸, מיימון (הקדמה שנייה, בחלק השני, **חיי שלמה מיימון**, עמ' 169-174) וגיתה (**מחיי: פיוט ומציאות**, עמ' 8-11) בהקדמות או בפתיחות לחיבוריהם. את הפתיחה ל**אביעזר**, תחת הכותרת 'תולדות אנשי שם (ביאגראפיעו)', מקדיש המחבר להסבר ההבדלים שבין שני הז'אנרים הקרובים, הביוגרפיה והאוטוביוגרפיה. גינצבורג תופס את הביוגרפיה כחלק מן ההיסטוריה, כדרך שתפסו אותה עורכי **המאסף** בראשיתה של ההשכלה, כפי שהראייתו במאמרי הנזכר על הביוגרפיה של אייכל. לדבריו, "כי גם

התמקדותה של האוטוביוגרפיה בפרט וההערכה המת-חילה להתגלות כלפי חויותיו וחיייו של הפרט מציינות ככל הנראה לא רק את הז'אנר הנידון - או את הז'אנר של הביוגרפיה, כפי שהראיתי במאמרי הנזכר (בהערה 1, על הביוגרפיה בכתיבתו של אייכל) - אלא גם את התפתחותה וגיבושה של דמות הגיבור הספרותי בסיפור הקצר וברומן. אפשר גם להניח, כי העתקת מרכז-הכובד מנושאים ספרותיים המעוגנים בכלל, בצייבור ובחברה היהודית - אל היחיד והפרט, המציינת את האוטוביוגרפיה, מסמנת מפנה חשוב - שאינו אלא תהליך נמשך והולך - בתפיסה הספרותית בכללה.

הזיקה שבין עיצוב הפרט בספרות והשלכת משמעותו לגבי הכלל מתעדנת, אומנם, במשך התפתחותה של הסיפורת העברית במחצית השנייה של המאה הי"ט ובספרות התחייה, אך ראשיתה נרקמת, כפי הנראה, מתוך מעשה הכתיבה האוטוביוגרפית. התחבטותו של סופר האוטוביוגרפיה בדבר מהות כתיבתו וחיפושיו הדרך הניכרים בז'אנר העברי מלטשים את זיקתו אל ז'אנרים אחרים בספרות ומלבנים את אופני הטיפול הספרותי בבעיות חברתיות המנסרות בחללה של החברה היהודית.

על אביעזר כאוטוביוגרפיה

מרדכי גינצבורג התחיל לכתוב את תולדות חייו בשנת תקפ"ח (1828) (**דביר**, ב' [ורשה, תרמ"ד], מכ' ל"א, עמ' 74. ראה גם, דוד מגיד, ר' **מרדכי אהרון גינצבורג** [ס"ט פטרסבורג, תרנ"ז], עמ' 13). והן נדפסו בשלמותן בשנת 1863 (תרכ"ד), לאחר מותו. שבעה פרקים ראשונים נדפסו תחילה בדביר, עוד בחייו (**דביר** [וילנה, 1844], עמ' 198-217) האוטוביוגרפיה **אביעזר**, שלא הושלמה כידוע, כוללת חמישים וארבעה פרקים, המתארים את ימי ילדותו ונעוריו של המחבר. שלושים ושמונה הפרקים הראשונים מהווים יחידה סגונית אחת בהיותם אוטוביוגרפיה סיפורית. פרקים 39 עד 41 מתארים את ספקותיו ואת תהליך התמשכלותו, ואילו החטיבה השלישית, פרקים 42 עד 53, מביאים - אגב המשך הסיפור הנארטיבי - את השקפת עולמו של רופא משכיל, שהאמין בדת ההשכלה ושהשפיע על המספר. פרק 54, החותם את האוטוביוגרפיה הבלתי-גמורה, ממשיך את הסגנון הנארטיבי בתיאור קורותיו וקורות משפחתו. סדר הדברים הוא בדרך כלל כרונולוגי, חוץ מהיסטים לאמונות ודעות, שייזונו בהמשך.

מבחינה תימאטית עוסקים פרקי התבגרותו של המספר בענייני חינוך, שידוך ויחסי המשפחות, היכנסו למצוות, חתונתו, וכן תיאור בני המשפחה הקרובים, כאביו, ודרכו בחינוך, חבריו בני גילו, ועוד. פרקי הספר רצופים קטעי מסות

אנשים פרטים יקרו בעיני התולדה לאצור את זכרונם לדור אחרון" (עמ' 1; מספרי העמודים בסוגריים בגוף הטקסט מציינים את הפאגיאציה באביעזר, מהדורת וילנה, תרכ"ד). אך הביוגרפיה הזאת נועדה לדבריו להתרכז ב"בני עליה, יחידי סגולה, אשר עשו להם שם בחכמה, ובגבורה ובעלילות גדולות", חובת סופר הביוגרפיה לבור לו "אנשים מצוינים אשר זכו לשם על פי כחות נפשותיהם הגדולות, או על פי מקריהם הנפלאים" (1). הביוגרף ידגיש את המיוחד שבחייהם, יראה "ברוח אמת ובמשפט טבעי את הרוח אשר פעמם לעשות את מעשיהם הנפלאים" ובזאת ייבחנו נושאי הביוגרפיה באשר למניעי פעולתם. כמו-כן תשרטט הביוגרפיה גם את השפעת הנסיבות הכלליות על האישים המתוארים. רמא"ג מציין כי סוגה זו קיימת בספרות העברית החדשה לרוב והוא מזכיר לדוגמה את הביוגרפיות העבריות על הרמב"ן ועל ויזל (1) שהראשונה נידונה במאמרי הנ"ל על הביוגרפיה העברית. מה שאין כן בזיאנר של האוטוביוגרפיה, השונה במהותו מן הביוגרפיה, לפי רמא"ג. גם חובותיו של הסופר האוטוביוגרפי שונות מחובותיו הנזכרות של הביוגרף. גינצבורג מכנה את האוטוביוגרף "הסופר המספר את תולדות נפשו (זעלבסט ביאגו אפיט)". הסופר האוטוביוגרפי מספר את "העתים אשר עברו עליו, את מקריו ופגעיו עלילותיו ודעותיו, כפי אשר הוא יודע את נגעי לבבו באמת, אשר על פי רוב יכוון הסופר את תכליתו להורות את עַת נפשו אשר עותו אותו אומניו ומלמדיו חבריו או בני דורו, ובחפצו להועיל להבאים אחריו בהורותו להם את שגת ההולכים לפניו, ואף אם איננו איש מאנשי המופת" (1-2).

הגדרת האוטוביוגרפיה של גינצבורג תואמת את התפיסה המודרנית של הזיאנר: האוטוביוגרפיה אינה חייבת להיות כתובה בידי אדם גדול או מנהיג חשוב, אלא יכולה להיכתב גם בידי אדם רגיל, שמעשיו וקורותיו עשויים להיות גדולים וחשובים אף אם אינם עלילות גבורה מפוארות ומעשים העומדים ברומם של עולם. גינצבורג סבור, כאוטוביוגרפיים לפניו, שהאדם הכותב על חיי עצמו הוא המוסמך ביותר לעשות כן (בר, עמ' 25; סטאופר [1930], עמ' 216). גינצבורג אינו נכנס למגבלותיו של האדם הכותב על אודות עצמו, כיוון שהוא דורש ממנו, כפי שנראה בהמשך, לכתוב את האמת. מטרתה של האוטוביוגרפיה לחשוף את פיגעי החינוך והחברה שנתנו אותותיהם על הפרט כדי ללמד לקח ולהועיל חברה. גינצבורג יודע שתופעות הזיאנר של האוטוביוגרפיה בעברית הן מועטות, ועל כן החליט לפרסם את תולדות חייו. אך תפיסת האוטוביוגרפיה שלו מיוחדת במינה; הוא מציג את המספר האוטוביוגרפי בגוף שלישי: "אציגה למשל אפס קצה התולדה המיוחסת ליואש אבי העזרי הנמצאה בכתב, באמתחת ספרי הסופר גציון גבר מתושבי אלף ענג" (2). הדרחקה זו של הסיפור האוטוביוגרפי והשימוש בגוף שלישי - במקום גוף ראשון - נמשכת לאורך פרק א', שבו קובע המספר את משל ירובעל. על-פי משל זה נקרא הספר **אביעזר** והוא הקובע את אופיה של האוטוביוגרפיה, כפי שנראה בהמשך.

שימת הדגש על היחיד

האוטוביוגרפיה העברית מבטאת כאמור תופעה כללית של היסט המבט אל הפרט. השינוי בתפיסת חשיבותו הסגולית של היחיד אינו רק בהעקת המיקוד מן הציבור והכלל אל דמות היחיד - כמשתמע מדברי גינצבורג - שהרי גם קודם לתקופת ההשכלה האירופית נכתבו ביוגרפיות על יחידים (סטאופר [1930], פרק ו'). במקביל לכך, בספרות היפה, עמדו יחידים במרכז הרומאנסות והרומאנים. עיקר השינוי מתבטא בבחירת

דמות שאינה מבני האצילים, או מגדולי העם, אלא מבני המעמד הנמוך, או הבינוני. הצטיינותה של הדמות אינה נובעת בהכרח משושלת-היוחסין שלה, מאירועים היסטוריים שעוללה, או ממפעלים כבירים שחוללה.

תפיסה דומה לגבי ערכו של היחיד ניכרת גם באוטו-ביוגרפיה של שד"ל, שראשיתה נכתבה, כאמור, בשנת 1837, ושנתפרסמה לסירוגין משנת 1857 ואילך. וכה כתב שד"ל על עצמו: "לא הייתי בחצרות המלכים, ובסוד יועצי ארץ לא עמדתי, ובמושב גדולים לא ישבתי, ולא אירע לי שום מאורע גדול, ולא עשיתי מעשה גדול (אפילו ספר גדול), גם לא קניתי לי חכמה גדולה" ("תולדות שד"ל", המגיד, ה' [1861], גל' י"ז, עמ' 85). ואף על פי כן נענה לבקשת שני החכמים פירסט ודליטש לכתוב את תולדותיו לשם הדפסתן (שם, עמ' 86).

גינצבורג מעמיד איפוא את הכתיבה האוטוביוגרפית על ארבעה יסודות עיקריים: על נסיונו של הפרט, שזוכר לעיל, על האמת, על הביקורת ועל התועלת. הכתיבה על היחיד כיחיד, או כפרט בקרב ציבור, שהיא יסודה של האוטוביוגרפיה, מאלצת את הסופר העברי לבחור מתוך מארג המציאות את החומרים הנוגעים לנסיונו של היחיד ואלה משתלבים במכלול היצירה ומשרתים את שלושת היסודות האחרים שהציב לעצמו.

האמת - מיסודות האוטוביוגרפיה

יסוד מוסד של הבדית, - אך קיים בספרות המסעות, כפי שהראיתי במאמר אחר - היא האמת (נדפס במגוון, ספר קבוקוב, עמ' 309). הסופר האוטוביוגרפי רואה באמת את אחת התכונות העיקריות של כתיבתו, הנדרשת מכל מי שכותב את קורות חייו. עוד בראשיתה של האוטוביוגרפיה המודרנית ניכרת תופעה זו. רוסו מטעים את יסוד האמת שבכתיבתו החושפת **בדויים** (עמ' 1; בעברית, עמ' 29), וכן גם מיימון מטעים, כי "גמרת בלבי להיות נאמן בסיפורי לאמת"; "הריני אוהב את האמת, ובמקום שהדבר נוגע לאמת, איני חושש לא לשד ולא לאמו זקנתו" (חיי שלמה מימון, עמ' 170-171). גינצבורג כותב, כאמור, כי הסופר האוטוביוגרפי חייב "לאהוב את האמת תכלית האהבה" (2), וכן גם שד"ל מציין, "טרחת יגעתי לברר האמת מן השקר" ("תולדות שד"ל", המגיד, ה', גל' י"ז, [1861], עמ' 58), וכן כותב גם לטריס באוטוביוגרפיה שלו (**זכרון בספר**, עמ' 6-7: "אך האמת תהי' נר לרגלי ואור לנתיבותי"). כדי להציג את האמת נדרש מן הסופר האוטוביוגרפי להכיר את עצמו, כפי שכותב גינצבורג, "סופר כזה צריך לדעת את נפשו תכלית ידיעה" (2). הכרת האדם את עצמו ובמיוחד הכרת הסופר את עצמו הודגשה בספרות האוטוביוגרפית כשם שהודגשה בהשכלה בכללה (גיתה, מחיי: **פיוט ומציאות**, עמ' 9: "שיחיה הפרט מכיר את עצמו..."). הסופר האוטוביוגרפי מתנאה באותה האמת המוצגת ללא כחל ושרק כפי שהיא נראית לו לאחר חשבון-נפש עצמי נוקב, בדיקה עצמית גלוית-לב, ובעיקר הבנת עצמו - ולו גם במחיר החשיפה העצמית, הוויזיונית.

סוף בגליון הבא

8. J.-J. Rousseau, *Les Confessions*, (Paris, 1962), עמ' 1. בעברית: **דויים** (תל-אביב, 1955), עמ' 29.

חיוו של המשכיל מרדכי אהרון גינצבורג כאדם צעיר ב'אביעזר'

מאת משה פלאי

ל(המשך מן הגליון הקודם)
עיתים נראה כאילו אמת משמעה חשיפה עצמית בלבד. שאלות מתוחכמות יותר בדבר אמינות, ראייה סובייקטיבית, הסתר-דברים במתכוון ושלא במתכוון - העומדות לדיון בספרות הביקורתית על האוטוביוגרפיה המודרנית (בר, עמ' 23, שומקיי, עמ' 48, מורואה, עמ' 149-165) - אינן מענייניו של מחבר האוטוביוגרפיה המשכילית. הוא דורש מעצמו חד-משמעית, כאמור "לאהוב את האמת" (2), מבלי לטרוח בהגדרת האמת ובלא שיחוש במורכבות המשימה. כבן התקופה הריהו מאמין באמת אוניברסלית, שרצונו הן של הסופר להציגה דיו למלא את שליחותו נאמנה לשביעות רצונם של המחבר והקורא כאחד. לא זו בלבד אלא שקיים חשש של היתפסות למתכונות אוטוביוגרפיות וקובנציות זיאנריות, ולסיפורים אנקדוטאליים הקיימים בסוגה זו - וחזרה עליהם, בשינויים, המעוררת שאלה של אמינות לגבי גילוי הלב והחשיפה העצמית. כך אנו מוצאים תופעה של גניבות ספרותיות, תרתי משמע, כגון סיפורי הגניבות הקטנות אצל רוסו (וידויים, עמ' 27), מיימון (פרק ח', עמ' 87) וגינצבורג (עמ' 85, קופסה קטנה), וידויים דומים בתחום האישיות ויחסים שבינו לבין (מיימון, פרק י"א; אביעזר, פרק כ"ה, כ"ו), ואנקדוטות דו-מות (מיימון, עמ' 97; אביעזר, עמ' 63). יסודותיה ומטרותיה אלה של האוטוביוגרפיה מוצגים בפתיחה לאביעזר, אך ייחודו של גינצבורג בזה שהוא משבח אותם בחיבורו בגוונים ובאופנים שונים. חזרה זו אינה רק חזרה דיאקטית של סופר-מחנך - תכונה שבוודאי מציינת את גינצבורג - אלא בעיקר חזרה מוטיבית, ההופכת את היסודות של נסיון-הפרט, האמת, הביקורת והתועלת לערכים תבניתיים פנים-ספרותיים, שהם חלק אינטגרלי של האוטוביוגרפיה כז'אנר ספרותי. יסודות

אלה באופיו של המספר, הם חלק מאישיותו ומדרך חינוכו - כפי שהוא מבקש לעצבם לפני הקורא וכפי שהוא עצמו תופס את עצמו בראייה שיש בה הן אינטרוספקציה והן רטרוספקציה; דהיינו: טובנה ובחינה עצמית שיש בהן גם מרחק מסויים שבראייה לאחור. כך, למשל, חוזר המספר האוטוביוגרפי ומדגיש את חוויותיו ונסיונותיו כפרט לאורך סיפורו, ולעיתים אף יציין את הדבר במפורש: "לא מאת השמים העתקתי את אשר אני כותב לפניכם היום, כי אם מספרי הנסיון כיד השם הטובה עלי" (5). כן חוזר המספר ומטעים את יסוד האמת שביסודו, עם שהוא פונה אל הקוראים ומנסה לשכנעם: "אולם נאמנה תדעו כי האמת יהיה נר לרגלי, לא אחוש על כבודי [...]. באמת החזקתי ולא ארפה" (7).

יסוד זה של האמת נתפס בראייתו לאחור ובבחירתו הסלקטיבית כמאפיין את אישיותו מגיל רך ביותר: כבר בהיותו "בן ארבע שנים ידעתי להפליא בין אמת לאמת מדומה" (10) בהנחיית "חכמת אב"י" (10). האמת הופכת לנייר הלקמוס של החינוך היהודי בעיצובו של המספר האוטוביוגרפי. פרקים רבים המוקדשים לחינוך היהודי בילדותו מספרים על הדרך הקלוקלת המרגילה את הילד להעמיד פנים ולשקר (עמ' 10-11, 21-22, 26-27, 31). שיטה קלוקלת זו אינה מקובלת על האב, והמספר מתאר כיצד ניסה הלה להילחם בה (10). האמת האוטוביוגרפית מבקשת, איפוא, לחשוף מוסכמות חברתיות ולהציגן בעירומן כחלק מייעודו של הסופר האוטוביוגרפי, החושף עצמו ומגלה את פיגעי החברה והמוסכמות, במטרה לתקן את המצב לעתיד, לתועלת הפרט והחברה.

בעצבו את מאמציו לגלות את האמת ואת כל האמת, כפי שהיא נראית לו ממרחק הזמן הרטרוספקטיבי, משתמש המספר פעמים רבות בתיבה 'באמת'. אביו יקשו לקרוא בספר חברתי, אך "באמת לא קראתי בו זולתי סיפורי הטבע לבדם" (39). נאמן לסיסמת האמת, נכון המספר לחרוג ממסגרת הסיפור המתבונן לאחור ולחוות את דעתו הנוכחית "באמת" על אלה שסרו מדרך הדת, שאותם הוא מכנה "חורשי הדרור מבני עמנו" (45). הבעת עמדתו הנוכחית "באמת" מדגימה את מחויבותו של הסופר לערך האמת. נטייה דומה נמצאת גם בפרוזה ההשכלתית המנסה לעיתים לתעד את המסופר כהתרחשות אותנטית ואת המספר כרושם המאורעות נאמנה. כך מוצאים אנו את המספר בסיפורו של ברנאדשטטר, 'הנפלאות מעיר זידיטשובקא', מעיד על דרכו בתיעוד המציאות: "אנסה נא גם אני לתאר את המחזה הזה [...] ואנכי הן לא אוסיף ולא אגרע ורק את אשר ישים הוא [יד המקרה] לפני אותו אשמור לספר" (כל כתבי מ.ד. ברנדשטטר, א' [ורשה,

ישראל מלמד

תפילה

תן לי להעלות חינך על פנים
של חבר קמו לפניי.
לבטא אמרה שנונה
ישר למח קולצת,
בצנרת החונן לאדם דעת.

תן לי להסביר דבר לאשורו
לומר חדוש שלי, לא רק שלו.
להשמר מספור שדוף קדום,
לספר מלתא דבדיחותא
לעורר קהל רדום.

תן לי פח להתגבר על תקהון לבך
בבגד השנים על לשוני לא יהא רבך.
להאזין לאלת קשים לבך.
לא להקמץ את חרות השעה קסתם,
דברי עדין לא תם ונשלים!

משה פלאי

סוגות וסוגיות בסיפורת ההשכלה

העברית

ה'אנר המשכילי והאנר הר"ה

ספר
חדש.
הקיבוץ
המאוחד,
1999.

הביקורתית-החברתית ברורה למדי. אמינותה של הביקורת החברתית הנשמעת מבין השיטין ובתוכן מסתייעת מיישום כלי הביקורת הללו לא רק לחברה אלא גם לפרסונה האוטוביו-גרפית. נימת היודוי, החשיפה האישית והביקורת העצמית, המלוות את סיפור קורותיו של גינצבורג, מחזקות את האמון שנותן הקורא בכותב הדברים.

כך חושף המספר האוטוביוגרפי את חולשותיו ואת סיבותיהן: אהבת הכבוד, גינוב דברים, עזות פנים, רדיפת חופש מוחלט (30), גניבת חפצים (34), סגנונו הנמלט הריק והמתחכם (55), היעדר "חריצות ושכל עמוק" (10), ועוד - עד אשר הוא מבטא את הערכתו העצמית כדלהלן: "וגם בעיני נפלתי מאוד [...] ויציקני לבבי [...] ויהיו חיי למעמסה עליי" (31); וכן ראה עמ' 170: "נפלתי בעיני מאוד".

באמצעות ז'אנר זה מספר גינצבורג את סיפור חייו המעניין וחושף את עצמו כאיש צעיר, כמשכיל וכאמן... אוניברסיטת מרכז פלורידה

אם כן, שהביקורת החברתית מהווה אחת ממטרותיה המוצהרות של הכתיבה האוטוביוגרפית.

ריבוי הנושאים העוסקים בביקורת, באופן הצגתם בבחינת נפנוף באצבע מאשימה, ונימת הטחת הדברים התוב-ענית ברבים מדפי אביעזר, מעידים על מרכזיותה של הביקורת באוטוביוגרפיה. הביקורת עוסקת בדברים שבינו לבניה - טיב היחסים שבין איש ואשתו (3), נישואי בוסר (75); גידול הילדים שלא כדרך הטבע (3, 5); הכנסת מורא בלבבם שלא לצורך (4, 12), ונטיעת אמונות תפלות בקירוב (13); ביקורת סדרי החינוך: החריפות וההתפללות, הדרשנות הצבועה (11), עידוד עקיף של המלמדים לשימוש בשקר (21); ביקורת סידרי החברה; הייחוס (40), ועוד.

טון הדברים הביקורתי והנעימה המטיפה-הדידקטית מעידים על מגמתה החברתית של האוטוביוגרפיה העברית. מבחינה זו ה'אנר האוטוביוגרפי שונה מז'אנרים אחרים שמספרות החשכלה העברית, העברית

תרי"ע], עמ' 46-47. הסיפור נדפס לראשונה בהשחר, תרל"ב. כן מתעד המספר את האירועים בזמנית עם הת-רחשותם לצורך אמינות הסיפור: "הדב-רים האלה כתבתי בשובי מזידיטשובקא לעזרון בספר" (שם, עמ' 67; וכן ראה בעמ' 69. באופן שונה במקצת מתעד המספר של ארטור את אשר שמע: "את כל הדברים אשר שמעת כתוב בספר, הדפיסם והפיצם בישראל" (יצחק ארטור, הצופה לבית ישראל [וינה, תרי"ח], עמ' 47; מהד' ורשה, 1883, עמ' 66).

התועלת והביקורת שבאוטוביוגרפיה

הפועל היוצא של הצגת האמת הוא מטרה חינוכית-דידקטית החורגת מסיפור קורות ועלילות לשמן, שהאוטוביוגרפיה העברית נטלה על עצמה. דהיינו, ללמד על-מנת לתקן, ובמיוחד לתקן את סדרי החברה היהודית ואת דרך גידול הילדים וחינוכם. ז'אנר זה, כז'אנרים אחרים בהשכלה העברית, אימץ את התועלת כמטרתה של המספרות היפה. זו היתה כידוע אחת ממטרותיה של ההשכלה בכללה (מיש, עמ' 1; על התועלת שביוגרפיה, ראה במאמרי הנזכר בהערה 1 על הביוגרפיה של אייכל, עמ' 121-122). הגישה האוטוביוגרפית להועיל ולתקן על סמך נסיון העבר של היחיד ("והיה להקורא למופת", עמ' 2) היתה נאמנה לרוח ספרות ההשכלה.

נימת הביקורת החברתית המורגשת בדברי הקדמות של גינצבורג מופיעה בכתבים אוטוביוגרפיים אחרים, ובמיוחד בחטאים נעורים ליליבינלום, והוכתה להיות אחת ממטרותיה הסגוליות של היצירה האוטוביוגרפית.

יסוד הביקורת ממלא את האוטוביוגרפיה של גינצבורג ואת מחברה בתחושת שליחות - תכונה המאפיינת את סופר ההשכלה בכלל (ראה במאמרי "הסאטירה 'גלגול נפשי' ליצחק אר-טר", תשנ"ז), עמ' 22-23, גלי טי (כ"ח אדר א', תשנ"ז), עמ' 21-23; גלי טי (כ"ח אדר א', תשנ"ז), עמ' 20-21. לפי תפיסת ספרות ההשכלה, ראויה החווייה האנושית כשלעצמה, שהיא ביסוד נסיונו של הפרט, שתועבר לידעת הזולת לא לשם הקניית תחושת החווייה באמצעים ספרותיים, אלא לשם הפקת תועלת חברתית מעשית. החווייה האנידיבידואלית עשויה איפוא, לפי תפיסה זו, להעשיר את הזולת במידה שהיא תורמת לסיפור מצבו. לא ייפלא